

“Ukrainian Apostles” by Leonid Totskyi

The catalog presents a pivotal series of mosaic works by Leonid Totskyi (February 12, 1932 — February 05, 2022), a Ukrainian monumentalist, restorer, and mosaic master whose work is a national treasure. His artistic output is extensive: mosaics, paintings, graphics, stone carvings, and artistic forging.

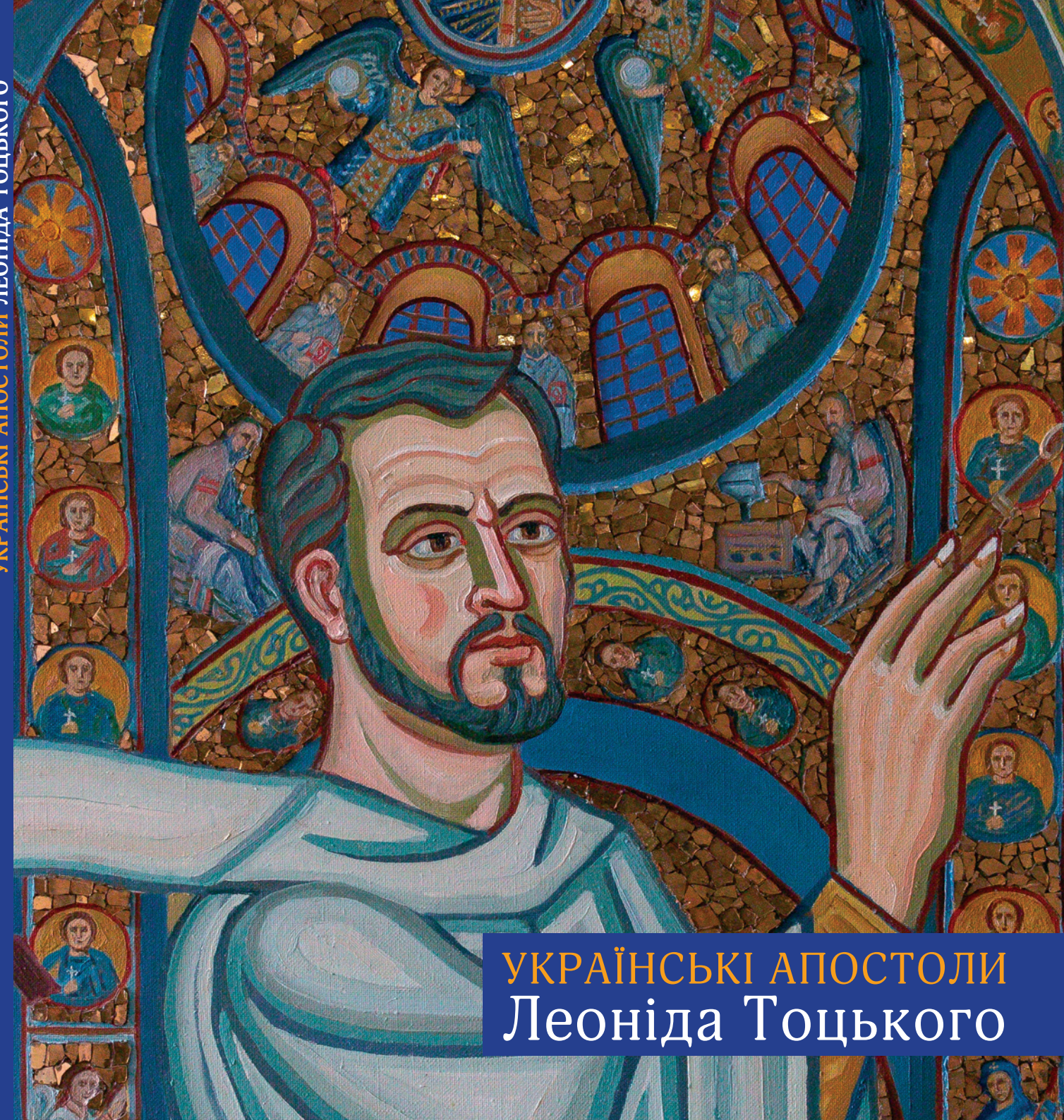
Leonid Totsky was inspired to create the mosaic gallery “Ukrainian Apostles” by his considerable experience of copying the world-famous mosaics of St. Sophia of Kyiv and St. Michael’s Golden-Domed Cathedral, his own artistic quest for images of Christ, the Mother of God, and saints in newly created Ukrainian churches. For all his works, the artist chose a single size — 71x71 cm, corresponding to the size of the eleventh-century floor tiles in the choirs of St. Sophia Cathedral.

The resulting images are illustrations of the artist’s vision of the unique characteristics of Ukrainian historical figures and the mission they accomplished. These are deeply thoughtful psychological portraits in which the mosaicist has highlighted the most characteristic features inherent in each personality with multicolored smalt.

Leonid Totsky’s Ukrainian Apostles Gallery is an artistic and psychological performance of a grand scale. From the heights of history, famous figures of Ukrainian culture speak to the audience through their eyes, extracting them out of mundane life and making them comprehend the meaning of human existence. The publication is an appendix to Natalia Kondel-Perminova’s monograph “The Mosaic of Leonid Totsky’s Life”.

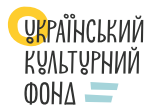

УКРАЇНСЬКІ АПОСТОЛИ ЛЕОНІДА ТОЦЬКОГО

УКРАЇНСЬКІ АПОСТОЛИ
Леоніда Тоцького

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ СУЧАСНОГО МИСТЕЦТВА
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ МИСТЕЦТВ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ КУЛЬТУРНИЙ ФОНД

«Українські апостоли» Леоніда Тоцького

Автор-упорядник Н. М. Кондель-Пермінова

Київ | 2023

УДК 85.14
У453

Рекомендовано до друку Вченою радою Інституту проблем сучасного мистецтва Національної академії мистецтв України 26 вересня 2023 року, протокол № 8

Рецензенти:

А. О. Пучков, доктор мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України (НАМ України)

О. О. Роговиченко, доктор мистецтвознавства, заслужений діяч мистецтв України (ІПСМ НАМ України)

І. Б. Савчук, доктор мистецтвознавства, професор (ІПСМ НАМ України)

«Українські апостоли» Леоніда Тоцького / Упоряд., передне слово Н. М. Кондель-Пермінова; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Ніжин: ПП Лисенко М. М., 2023. 48 с.: іл.

Наукове видання презентує програмну серію мозаїчних робіт українського художника Леоніда Тоцького (12.02.1932–05.02.2022), художника-монументаліста, реставратора, який здійснив чималий внесок у відродження та розвиток українського мистецтва. Галерея «Українських апостолів» — це масштабна мистецько-психологічна вистава: з височинь історії до глядачів виразом очей промовляють славетні діячі української культури.

Видання підготовлено за підтримки Українського культурного фонду
Позиція Українського культурного фонду може не збігатись з думкою автора

На обкладинці використано фрагмент роботи Л. Тоцького «Художник-реставратор. Автопортрет». 2013

На фронтисписі: Л. Тоцький на виставці персональних робіт у Національній спілці художників України. 2012

ISBN 978-617-640-526-9

© ІПСМ НАМ України, 2023
© Н. М. Кондель-Пермінова, 2023
© О. С. Червінський, дизайн, 2023

Зміст

7

Переднє слово

12

Копії мозаїк

20

Українські апостоли

46

Основні етапи життя і творчості
Леоніда Тоцького

Серед видатних творчих особистостей України, чий доробок є національним надбанням, особливе місце належить Леоніду Григоровичу Тоцькому (12.02.1932 — 05.02.2022), художнику-монументалісту, реставратору, майстру мозаїки. Його життя і подвижницька праця є красномовним уособленням складної долі українського митця ХХ — початку ХХІ століття.

Творчий шлях Леоніда Тоцького розпочався у першій половині 1950-х у стінах Св. Софії з реставрації мозаїк і фресок собору під керівництвом Л. П. Калениченка. Занурення у глибінь віків, опанування мови й методів давніх майстрів у стінах Софії Київської стало справжньою школою для молодого художника і визначило його подальшу мистецьку долю. Одночасно з навчанням у 1960–1965 роках у Київському державному художньому інституті (нині — Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури) він продовжував реставраційні роботи у Софії Київській, Кирилівській та Іллінській церквах.

Згодом творча палітра Леоніда Тоцького поповнилася широким колом мистецьких засобів і технік, зокрема темперним розписом з інкрустацією соломкою, різьбленням по каменю та художньою ковкою, які він, поряд з мозаїкою, застосував в оздобленні інтер'єрів Інституту теоретичної фізики ім. М. М. Боголюбова НАН України у Києві, санаторіїв «Бердянськ» і «Лазурний» у м. Бердянську Запорізької області тощо.

Знаковий об'єкт у творчій долі Леоніда Тоцького 1990-х років — відтворення інтер'єру зали засідань у будівлі Полтавського земства, перлині українського

архітектурного модерну (1908, архіт. В. Кричевський, нині — Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). Завдяки його натхненній праці на свої місця повернулися монументальні полотна Сергія Васильківського: «Обрання полковником Мартина Пушкаря», «Козак Голота» та «Чумацький Ромоданівський шлях», — об'єднані у цілісний художній образ автентичними орнаментами, написаними віртуозним пензлем Тоцького. Це був неймовірний мистецький діалог через десятиліття зі славетними майстрами початку ХХ сторіччя. І відтепер ім'я Леоніда Тоцького, який сповна розгорнув розмаїття змістів, закладених талантом В. Кричевського, С. Васильківського, М. Самокиша, стоїть в одному ряду з ними. Визначній будівлі художник надав потужної додаткової мистецької вартості, тому будь-які подальші реставраційні роботи в інтер'єрі мають відбуватися винятково «за Леонідом Тоцьким».

Особлива роль належить Леоніду Тоцькому у відбудові зруйнованих більшовицьким режимом сакральних святинь. Саме він є головним художником оздоблення центрального об'єму Михайлівського Золотоверхого собору. Виконані ним копії мозаїк «Св. Димитрій Солунський», «Євхаристія», мозаїчних постатей «Св. Стефана», «Св. Тадея» та фресок «Св. Микола Мирлікійський», «Благовіщення», «Св. Захарія» постали у храмі на свої місця. А величні «Оранта», «Пантократор» та інші мозаїки і фрески в інтер'єрі центральної частини та композиція «Деїсус» у Хрещальні є унікальними авторськими роботами Тоцького.

У 2000–2010-х роках з-під «мозаїчного пера» Леоніда Тоцького входять мозаїки у склепінні Центрального залізничного вокзалу, на фасадах Академічного театру ляльок, Дитячої лікарні у Києві. З рук Майстра отримали артистичне мозаїчне оздоблення численні новозбудовані київські храми: Свято-Покровський собор на Оболоні (2003), Спасо-Преображенська церква на Солом'янці (2004), Церква св. Миколая на воді (2006), церква Миколи Святоші на лівому березі (2010–2015) та інші.

Чималий досвід копіювання всесвітньовідомих мозаїк Софії Київської та Михайлівського Золотоверхого, втілення власних пошуків образів Христа, Богоматері та святителів у новостворюваних українських храмах наснажили Леоніда Тоцького до авторського творення мозаїчної галереї «Українських апостолів». Для всіх робіт художник обрав єдиний модуль — 71 × 71 см, що відповідає розміру плити на підлозі XI ст. на хорах Софійського собору, відкритої під час реставрації. Ці параметри художнику дуже сподобалися і, працюючи над мозаїками, він передбачав розмаїття варіантів їх експозиції шляхом чергування портретних зображень і тематичних композицій.

Варто уважно придивитись до ликів видатних постатей, яких художник обрав до своєї галереї «Апостолів». Створені образи є унаочненням авторського бачення унікальних особливостей кожного діяча та виконаної ним історичної місії. Це глибокодумні психологічні портрети, в яких мозаїст наявними засобами — багатокольоровою смальтою та пластикою ліній, по яким струменять світлоносні камінчики, — виокремив найхарактерніші риси, притаманні кожній особистості.

Перший твір серії — портрет Тараса Шевченка — створено майстром на грі концентричних кіл, що розходяться від двох композиційних центрів — очей і лоба поета, з яких ніби випрозорюється фраза з вірша Кобзаря: «І день іде, і ніч іде, і голову вхопивши в руки, дивуєшся, чому не йде апостол правди і науки». Плавність ліній смальти передає задумливий стан Шевченка. Дещо відходячи від тексту, Тоцький зобразив лише одну руку поета, оскільки вважав, що «коли голову охоплюють двома руками — то це вже жах і розпач».

Образ мандрівного філософа і мислителя Григорія Сковороди подано серед квітучого саду його «Божественних пісень». На барвистому розмаїтті квітів мозаїст вибудував струнку вертикаль портретного зображення. «Прикріпленість» славетного мандрівника до кіл Вищої мудрості Тоцький підкреслив виразними лініями побудови його чола, а загальну спрямованість у простір вічності — вербовим ціпком з пророслим зеленим листям.

Розумного, суворого князя Ярослава Мудрого зображено на тлі зведеного ним Софійського собору. Майстру вдалося візуалізувати колосальну духовну напругу та велику силу державотворця, при якому Київська Русь досягла розквіту і могутності. Логічним продовженням цієї роботи сприймається панно «Криниця знань (Бібліотека Ярослава Мудрого)». Динаміка руху до водної блакиті невичерпного джерела підкреслена перспективним скороченням стінок криниці, складеної з барвистих фоліантів. Чітка симетрична побудова композиції створює враження руху не вниз, а, навпаки, у височінь, до витоків безмежної мудрості.

Над фольклорною постаттю козака Мамає Леонід Тоцький вочевидь працював з особливою прихильністю і посмішкою. Автор дотримався традиційної схеми зображення народного героя з відповідною символікою, адже козак в уявленнях українців уособлював силу духу, незламність волі. У центрі композиції, на тлі дубу (символ могутності і чистоти роду) — козак Мамай, який грає на кобзі. Поруч з ним — речі, пов'язані з життям і смертю козака: штоф з чаркою, пістоль, ріг-порохівниця. Давній сюжет українського народного малярства Тоцький творчо доповнив і розвинув: у дубових листях «заховав» москалів, які стріляють у нашого героя, але кулі його не беруть. Поруч з Мамаєм автор повісив на гілці власну палітру, у такий спосіб висловлюючи провідну тезу про повноту буття, пов'язану із внутрішнім станом людини: після здобуття особистої свободи людина отримує змогу для невичерпної творчості.

Леонід Тоцький своєю увагою пошановав і двох українських архітекторів — Василя Кричевського та Володимира Заболотного, кожен з яких представлений на тлі своїх знакових творінь. Образ Василя Кричевського вирішено артистичною мовою українського архітектурного модерну, неперевершеним взірцем якого залишається його будівля Полтавського земства. Більш стриманим сприймається образ першого президента Української академії архітектури Володимира Заболотного, який проступає крізь концентричні кола енергетики, що вирує навколо Верховної Ради — будівлі його авторства.

Портретний ряд галереї художник розмежував низкою робіт з глибоким філософським змістом. У жовто-блакитній гамі осмислюється «Соняшник життя» — символ українського сонця. Симетрією композиції висловлено закономірність життєвого циклу сонячної квітки — від пуп'янка до зрілого плоду. Сенс безкінечності руху життя митець вклав в епіцентр композиції — у коловорот ліній рисунку наповненого стиглим насінням соняха.

Творчості Леоніда Тоцького притаманне глибоке авторське осмислення традиційних засад народного мистецтва та їх віддзеркалення у творчих роботах, в яких немає нічого зайвого: тільки чіткість композиції, досконале розуміння колористичних можливостей мозаїки, блискуче володіння технікою, віртуозна артистичність ліній. Кожен образ, кожна композиція створені митцем під впливом власних переживань, усвідомлення як трагічного, так і радісного, життєдайного в історії України.

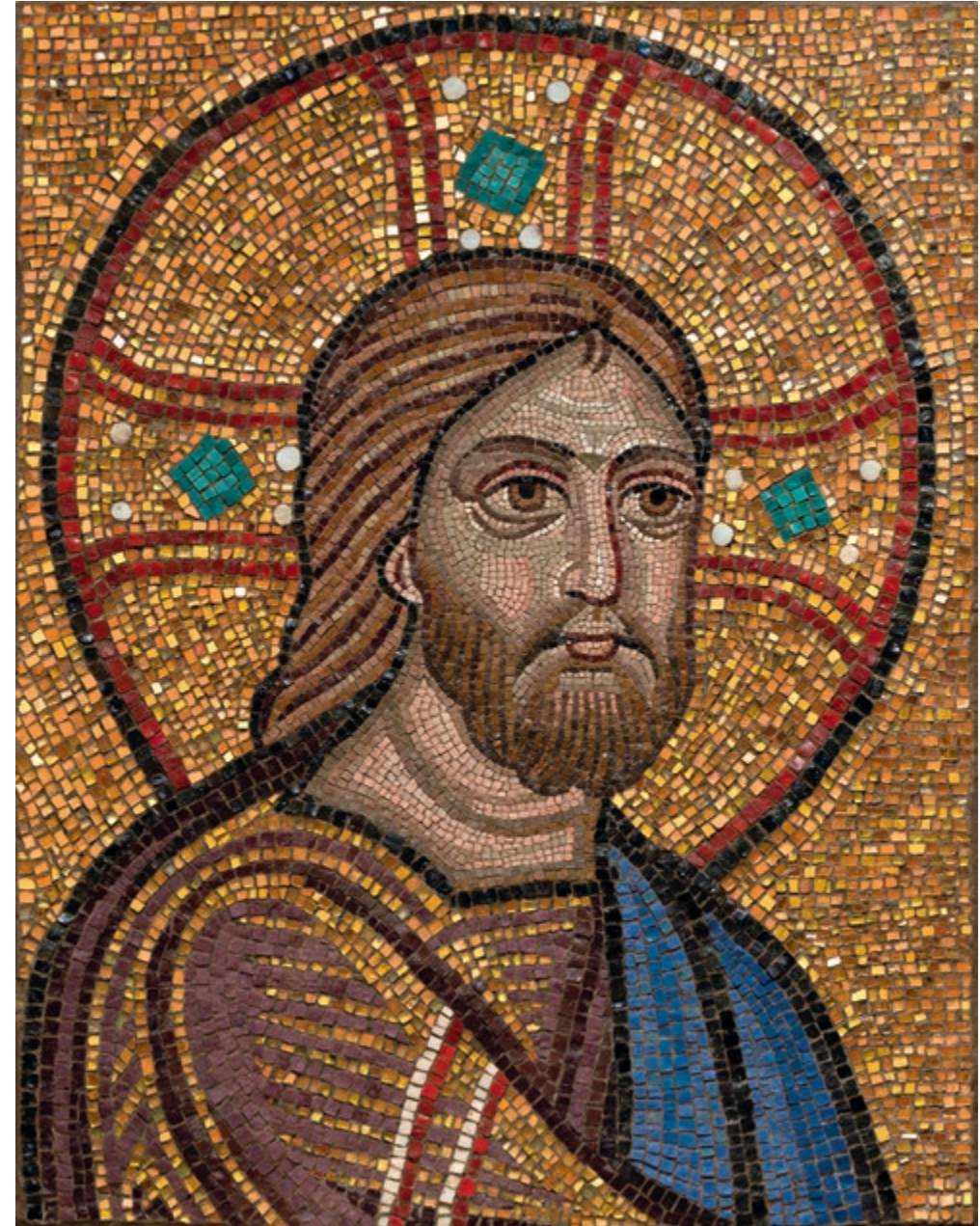
Галерея «Українських апостолів» Леоніда Тоцького — це масштабна мистецько-психологічна вистава: з височінь історії до глядачів виразом очей промовляють славетні діячі української культури, виводячи їх із кіл буденності та повертаючи до осмислення сенсів людського буття.

Митець встиг зробити двадцять п'ять мозаїк серії і мав намір створити образи Івана Котляревського, Миколи Лисенка, Марії Заньковецької, Івана Карпенка-Карого і перейти до сучасників, достойних бути представленими у пантеоні українських «апостолів». Але, на жаль, земного життя йому не вистачило...

Наталія Кондель-Пермінова

Копії мозаїк

«Христос із Євхаристії», фрагмент, копія мозаїки Софійського собору XI ст. | 2005–2007
Смальта. 77 × 60

Килимок, копія мозаїчного орнаменту, фрагмент композиції «Оранта»
Софійського собору XI ст. | 2007. Смальта. 20×104

«Оранта», фрагмент, копія мозаїки Софійського собору XI ст. | 2001–2007
Смальта. 175×96

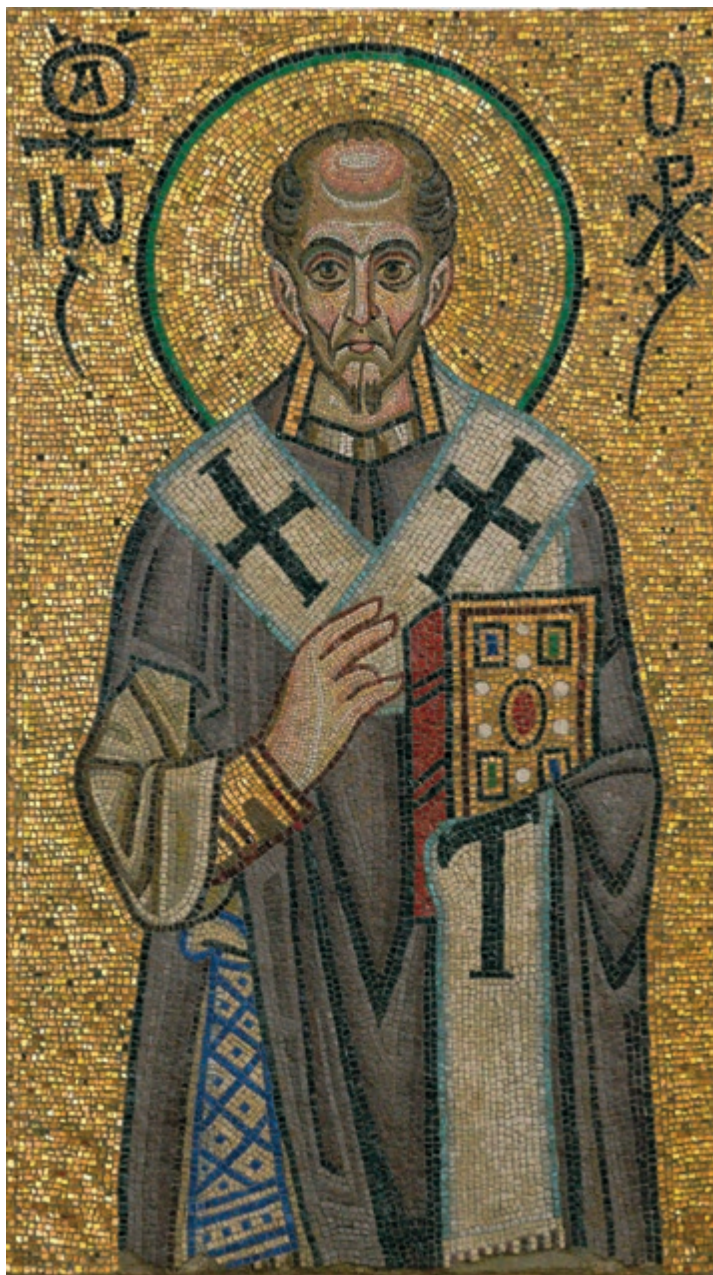

«Апостол Тадей», копія мозаїки
Михайлівського Золотоверхого собору XII ст. | 1981
Смальта. 140 × 100

«Василій Великий», копія мозаїки
Софійського собору XI ст. | 1984
Смальта. 140 × 75,5

«Іоанн Златоуст», копія мозаїки
Софійського собору XI ст. | 1984
Смальта. 146×79

«Димитрій Солунський»,
копія мозаїки Михайлівського
Золотоверхого собору XII ст. | 2001
Смальта. 140×100

Українські апостоли

Св. Апостол Андрій Первозваний | 2010. Смальта. 71×71

Княгиня Анна | 2009. Смальта. 71×71

Князь Володимир | 2009. Смальта. 71×71

Криниця знань (Бібліотека Ярослава Мудрого) | 1982. Смальта. 72×72

Князь Ярослав Мудрий | 2009. Смальта. 71×71

Козак Мамай | 2008. Смальта. 71×71

Богдан Хмельницький | 2009. Смальта. 71×71

Дерево життя | 2011. Смальта. 71×71

Григорій Сковорода (Сад Божественних пісень) | 2008. Смальта. 71×71

Леся Українка | 2012. Смальта. 71×71

Іван Франко | 2009. Смальта. 71×71

Соняшник життя | 1987. Смальта. 71×71

Тарас Шевченко | 2008. Смальта. 71×71

Микола Реріх | 2009. Смальта. 71×71

Василь Кричевський | 2013. Смальта. 71×71

Місяць (Чумацький шлях) | 2010. Смальта. 71×71

Сонце | 2010. Смальта. 71×71

Іван Нечуй-Левицький | 2012. Смальта. 71 × 71

Микола Гоголь | 2009. Смальта. 71 × 71

Виноград | 2011. Смальта. 71×71

Іван Мазепа | 2009. Смальта. 71×71

Геноцид 1932–1933 років | 2010. Смальта. 71×71

Михайло Грушевський | 2009. Смальта. 71×71

Хвала життю | 2011. Смальта. 71×71

Володимир Заболотний | 2011. Смальта. 71×71

Основні етапи життя і творчості Леоніда Тоцького

12 лютого 1932 року — народився у селі Лехнівка Броварського району Київської області.

1948–1953 — навчання на відділенні декоративного живопису Київського училища прикладного мистецтва (нині — Київська державна академія декоративно-прикладного мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука).

1953 — початок реставраційних робіт у Софійському соборі під керівництвом Л.П. Калениченка. Занурення у глибину віків, опанування мови і методів давніх майстрів у стінах Св. Софії — справжня школа для молодого митця.

1954–1956 — перебування на строковій військовій службі (у Ленінграді та його околицях).

1957, січень — повернення до роботи у Софії Київській художником-реставратором Республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень. Розкриття фресок XI ст. та відновлення цінних розписів XVIII ст.

1960–1965 — навчання у Київському державному художньому інституті (нині — Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури). Одночасно з навчанням — реставраційні роботи у Софії Київській; розкриття фресок XII ст. та відновлення живопису XIX ст. Кирилівської церкви, розписів XVIII ст. Іллінської церкви на Подолі (Київ).

1966–1969 — експериментальне мікшування матеріалів та мистецьких технік. Монументальні композиції з мозаїки та темперного розпису з інкрустацією соломкою в Олександрії (Кіровоградська область) у складі творчої групи художника Г. Синиці. Створення монументальних композицій (у співавторстві) «Хліб», «Бджілки-трудівниці», «Як зібрались браття коло чари», «Танцювала Риба з Раком».

1969–1970 — повернення до архетипів української культури. Оформлення інтер'єрів Інституту теоретичної фізики ім. М.М. Боголюбова НАН України (Київ). Композиції «Земля України», «Пісня України», «Засновники Києва: Кий, Щек, Хорив», «Заморські гості», «Капище Перуна».

1972–1978 — удосконалення роботи у різних техніках. Розписи, мозаїки, «кованки» та художнє різьблення по каменю в інтер'єрах санаторіїв «Бердянськ» і «Лазурний» в Бердянську (Запорізька облость). Майстерне виконання монументальних творів «Козацька рада», «Урожай», «Дерево життя», «Зустріч із сонцем», «Море», «Хвала життю».

1980-ті — мистецьке оздоблення павільйону над Золотими воротами (Київ): художня ковка дверей, ґрат на вікнах, створення мозаїчної підлоги у надбрамній церкві Благовіщення. Виготовлення копій фрагментів

мозаїчної підлоги Десятинної церкви («Амфалій», «Доріжка»). Зростання майстерності у поєднанні новітніх мистецьких спрямувань і технологій з художніми традиціями (артистичні форми благоустрою у Парку культури і відпочинку, Корсунь-Шевченківський).

1987 — член Спілки художників України.

1995–1997 — авторські роботи з мозаїки, розпису, художньої ковки у Храмовому комплексі Архангела Михаїла «Чорнобильський» у Дарниці (Київ): Меморіальна могила пам'яті героїв-пожежників, Альтанка пам'яті військовослужбовців-ліквідаторів, огорожа комплексу. Мозаїка «Володимир Хреститель» на фасаді Хрещальні. Інтер'єр храму св. Георгія: іконостас, панікадило, бра, сходи на хори, розписи по склу у вікнах церкви.

1995–1999 — розгортання генетичного коду української культури: мистецьке відтворення трьох втрачених монументальних картин С. Васильківського та орнаментів М. Самокиша в інтер'єрі будинку Полтавського земства (нині — Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського). Надання додаткової значної мистецької вартості славнозвісній будівлі.

Кінець 1990-х — початок 2000-х — активна участь у відродженні зруйнованих сакральних святинь. Автор мозаїк і головний художник розписів головного центрального об'єму (станом на XII ст.) Михайлівського Золотоверхого собору. Копії мозаїк «Св. Димитрій Солунський», «Євхаристія», мозаїчних постатей св. Стефана, св. Тадея, фресок «Св. Микола Мирлікійський», «Благовіщення», «Св. Захарія». Авторські мозаїки «Оранта», «Пантократор» та постатей святителів, фрески в інтер'єрі центральної частини; композиція «Деїсус» у Хрещальні (Катерининський приділ Михайлівського собору). Участь

у відбудові Успенського собору Києво-Печерської лаври: лівий притвор, церква Іоанна Предтечі (XII ст.).

2000–2010-ті — з-під «мозаїчного пера» Л. Тоцького виходять мальовничі картини у склепінні вестибюлю Центрального залізничного вокзалу: «Національний художній музей України», «Національна опера України», «Андріївська церква», «Успенський собор Києво-Печерської Лаври» (Київ, 2001–2003), на фасадах Академічного театру ляльок (Київ, 2005), Дитячої лікарні на Печерську (Київ, 2005).

Мозаїчне оздоблення новостворюваних храмів авторськими творами: «Андрій Первозваний», «Володимир Хреститель», «Воскресіння Христове» (Свято-Покровський собор на Оболоні, 2003, Київ); «Св. Миколай», «Св. Єлизавета», «Деїсусний чин» (Спасо-Преображенська церква на Солом'янці, 2004, Київ); «Св. Миколай» (Церква св. Миколая, 2006, Київ); «Богородиця», «Христос», «Цар Костянтин», «Св. Єлена», «Св. Іоанн Воїн», «Микола Святоша», «Нестор Літописець» (церква Миколи Святоші на лівому березі, 2010–2015, Київ) та інші.

Створення програмної авторської серії мозаїк «Українські апостоли».

2016 — присвоєння почесного звання «Заслужений художник України».

2016 — відтворення мозаїчної ікони «Богородиця Нікопая» на люнеті східного фасаду Золотих воріт (Київ).

2016–2019 — артистичне виконання мозаїчної підлоги Михайлівської церкви Видубицького монастиря (Київ). Остання робота Майстра.

5 лютого 2022 року — Леонід Тоцький відійшов у Вічність. Похований у селі Лехнівка Броварського району Київської області.

«Українські апостоли» Леоніда Тоцького

Додаток 2 до Аналітичного звіту за підсумками проекту
«Дослідження культурної спадщини українського художника
Леоніда Тоцького»

Автор-упорядник Наталія Кондель-Пермінова

Редагування — Ірина Ковальчук
Дизайн — Олександр Червінський
Фото — Андрій Галінський

Формат $84 \times 108 \frac{1}{16}$ (200 × 210 мм). Гарнітура AdonisC.
Ум. др. арк. 5,04. Обл.-вид. арк. 0,47+2,53.
Наклад 300 прим. Зам. ????

Інститут проблем сучасного мистецтва НАМ України
Офіційний сайт Інституту: www.magi.kyiv.ua
Україна, 01133, Київ, вул. Євгена Коновальця, 18-Д
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1186 від 29.12.2002

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М. М.
Україна, 16600, Ніжин, Чернігівська обл., вул. Шевченка, 20
Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції:
ДК №2776 від 26.02.2007

Printed in Ukraine